

Ümumi məlumat

Füzuli rayonu Qafqaz dağ silsiləsinin cənub-şərq ətəklərindən Araz çayına qədər maili düzənlik və alçaq sahələri əhatə edir. Cəbrayıl, Xocavənd, Ağcabədi, Beyləqan rayonları və İran İslam Respublikası ilə həmsərhəddir. Rayonun ərazisi 1386 km², əhalisi isə təxminən 144 min nəfərdir. Rayonda 2 şəhər, 16 qəsəbə, 82 kənd vardır. Füzuli rayonu ilə Bakı arasında olan məsafə 310 km-dir.

Füzuli rayonu 23 avqust 1993-cü ildə tam işğal olunmuşdu. 51 kənd və rayon mərkəzi ermənilər tərəfindən işğal olunub, 55 min nəfərə yaxın füzulili öz doğma torpaqlarından qovulmuşdur. Füzuli şəhərinin təxminən 17 min sakininin hamısı zorla qovuldu. İşğal dövründə şəhər bütünlüklə dağıldı və kabus şəhərinə çevrildi. 1993-cü ilin dekabrından 1994-cü il yanvarın 6-dək Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Ordusunun həyata keçirdiyi uğurlu əməliyyatlar nəticəsində Horadiz qəsəbəsi, Füzuli rayonunun 20 kəndi işğaldan azad edilmişdir. 1995-1997-ci illərdə Füzuli rayonunun işğaldan azad olunmuş ərazilərinə 40 min dinc sakin qayıdaraq öz normal həyatlarını bərpa ediblər. Füzuli rayonunun mərkəzi aparatı şəhər statusu verilən Horadizdə yerləşir.

Füzulinin 1.100-dən çox şəhid və itkini, 113 girovu, 1450 nəfər müxtəlif dərəcəli əlili var. Füzuliyə erməni təcavüzü nəticəsində 36.361 nəfər uşaq zərər çəkmiş, onlardan 155 nəfəri yetim qalmışdır. Müharibənin əsas ağırlığını Füzuli səhəri, Yağlıvənd, Dövlətyarlı, Qacar, Divanalılar, Yuxarı Veysəlli,

Aşağı Veysəlli, Qaradağlı, Üçbulaq, Arış, Qoçəhmədli, Cuvanlı, Güzdək, Gorazıllı, Cəmilli, Dilağarda, Govşad, Xələfşə, Mollavəli, Xatunbulaq kəndlərinin əhalisi çəkmişlər.

1992-ci ildən münaqişənin nizamlanması missiyasını öz üzərinə götürən ATƏT-in Minsk qrupunun səmərəsiz fəaliyyəti, təcavüzkara qarşı sanksiyaların tətbiq edilməməsi Ermənistanı şirnikləndirir, “yeni torpaqlar uğrunda yeni müharibə” sözləri ilə Azərbaycanı hədələyirdi. 2020-ci ilin iyul ayında Ermənistan Azərbaycanla dövlət sərhədinin Tovuz istiqamətində növbəti hərbi təxribat törətdi. Təxribatın məqsədi regionda mövcud gərginliyi daha da qızıqdırmaq, üçüncü dövlətləri münaqişəyə cəlb etmək və Azərbaycanın strateji infrastrukturlarına nəzarəti ələ keçirməkdən ibarət idi. 2020-ci ilin avqust ayında Ermənistan növbəti hərbi

təxribata əl ataraq, terror aktları törətmək məqsədilə Azərbaycana diversiya qrupu göndərdi. Lakin 2020-ci il avqustun 23-də həmin qrup zərərsizləşdirildi. 2020-ci il sentyabrın 24-də Prezident İlham Əliyev BMT Baş Assambleyasının 75-ci sessiyasının ümumi debatlarında çıxışı zamanı Ermənistanın Azərbaycana qarşı yeni müharibəyə hazırlaşdığını növbəti dəfə bəyan etdi. Lakin təəssüf ki, Ermənistanın ardıcıl təxribatları və yeni müharibə planlarına son qoyulması üçün ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən heç bir praktiki addım atılmadı. 2020-ci il sentyabr ayının 27-də səhər saat 06.00 ətrafında Ermənistan silahlı qüvvələri növbəti dəfə daha geniş miqyasda Azərbaycan Ordusunun mövqeləri və təmas xətti boyunca yerləşmiş yaşayış məntəqələrinə qarşı hərbi təxribata əl atdılar. Onlar iriçaplı silahlardan, minaatanlardan və müxtəlif çaplı artilleriya qurğularından həmin mövqeləri intensiv şəkildə atəşə tutdular. Nəticədə Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin qərarı əsasında Azərbaycan Ordusunun bütün cəbhə boyu əks-hücum əməliyyatları başlandı.

Azərbaycan Ordusu əks-hücum əməliyyatlarını işğal altında olan ərazilərdəki təmas xəttinin üç istiqamətindən - Ağdam-Tərtər, Murovdağ və Füzuli-Cəbrayıl istiqamətlərindən həyata keçirilməyə başladı. “İkinci Qarabağ”, yaxud “Vətən müharibəsi” kimi adlandırılan 44 günlük müharibə başlandı.

Müharibənin əl ilk günündən erməni silahlı qüvvələrinin müdafiə xətləri yarıldı. Nəticədə Füzuli rayonunun Qaraxanbəyli, Qərvənd, kənd Horadiz, Yuxarı Əbdürrəhmanlı, Cəbrayıl rayonunun Böyük Mərcanlı, Nüzgar kəndləri, günün ikinci yarısında isə Murov dağ silsiləsində Murov zirvəsi erməni işğalından azad edildi. Adları çəkilən yaşayış məntəqələri Vətən müharibəsinin gedişində azadlığına qovuşmuş ilk yaşayış məntəqələri oldular.

Oktyabr ayının ilk günlərində Azərbaycan Ordusunun uğurlu döyüşləri davam etdi. Cəbhənin şimal-şərq hissəsində Azərbaycan Ordusunun bölmələri güclü erməni müdafiə mövqelərini yararaq Suqovuşan kəndi ətrafındakı hakim yüksəklikləri ələ keçirdi. Bu da imkan verdi ki, Suqovuşan kəndi nəzarət altına alınsın. Cəbhənin şimal istiqamətində erməni hərbi qüvvələrinin itirilmiş mövqeləri bərpa etmək cəhdlərinin qarşısı alındı. Cəbrayıl-Füzuli istiqamətində də erməni hərbi qüvvələrinin müqaviməti qırıldı və onlar geri çəkilməyə məcbur edildilər.

Erməni tərəfi məğlubiyyətdən qurtulmağın yolunu ATƏT-in Minsk qrupuna, dünya dövlətlərinin rəhbərlərinə və havadarlarına davamlı olaraq zəng etməkdə və onların təzyiqləri ilə Azərbaycanı müharibəni dayandıрмаğa məcbur etməkdə görürdü.

Oktyabrın 3-də Füzuli rayonunun Aşağı Əbdülrəhmanlı kəndi işğaldan azad edildi.

Ermənilər açıq döyüşdə Azərbaycan Ordusuna qarşı müqavimət gücündə olmadığı üçün mülki obyektlərin və yaşayış məskənlərinin bombalanmasına əl atdı. Ermənistan ərazisindən Füzuli rayonunun ərazisi, işğal altında olan ərazilərdən isə Ağdam və Tərtər rayonlarının kəndləri artilleriya atəşinə məruz qaldı.

Azərbaycan ordusu 2020-ci il oktyabr ayının 4-də Cəbrayıl şəhərini və onun ətrafında olan 9 yaşayış məntəqəsini işğaldan azad etdi.

Oktyabrın 9-da Yuxarı Güzlək və Gorazıllı kəndləri erməni silahlılarından təmizləndi. ,

Həmin gün Prezident İlham Əliyev Azərbaycan xalqına müraciətində ordumuzun ermənilərin təmas xəttini yarıb keçdiyi, Hadrut qəsəbəsinin və digər yaşayış məntəqələrinin işğaldan azad edildiyi müjdəsini xalqa çatdırdı.

Oktyabrın 14-də də Qarabağlı, Xatunbulaq, Qarakollu, ertəsi gün isə Arış kəndi işğaldan azad edildi.

Oktyabrın 15-də etdiyi paylaşımında Ali Baş komandan Cəbrayıl, Füzuli və Xocavənd rayonlarının daha 6 kəndinin Azərbaycan Ordusunun uğurlu hücumları ilə erməni hərbi qüvvələrindən təmizləndiyi xəbərini verdi.

17 oktyabr 2020-ci ildə isə Qoçəhmədli, Çimən, Musabəyli, Pırəhmədli, Dədəli, İşıqlı, Cıvarlı kəndləri və Füzuli şəhəri işğaldan tam azad olundu.

Oktyabrın 18-də Füzuli şəhərində Azərbaycanın dövlət bayrağı qaldırıldı. Gün ərzində Füzuli istiqamətində gedən döyüşlərdə erməni hərbi qüvvələrinin döyüş meydanında tərk etdiyi hərbi texnikası və silah-sursatı Azərbaycan Ordusunun bölmələri tərəfindən qənimət kimi götürüldü. Azərbaycan Ordusu cəbhənin bütün istiqamətlərində öz mövqelərini daha da möhkəmləndirdi. Oktyabrın 19-u gün ərzində və 20-nə keçən gecə cəbhənin Füzuli-Hadrut-Cəbrayıl və Qubadlı-Zəngilan istiqamətlərində müqavimət göstərməyə cəhd edən düşməne qarşı amansız zərbələr endirildi.

Davam edən əməliyyatlar nəticəsində oktyabrın 20-də Dördçinar, Kürdlər, Yuxarı Əbdürrəhmanlı, Qarğabazar, Aşağı Veysəlli, Yuxarı Aybasanlı, Saracıq, ertəsi gün Gecəgözlü, Aşağı Seyidəhmədli, Zərgər kəndləri Ermənistan ordusundan təmizləndi.

Oktyabrın 25-nə keçən gecədən başlayaraq cəbhənin Ağdərə, Xocavənd, Füzuli, Hadrut, Qubadlı və Laçın istiqamətlərində döyüş əməliyyatları uğurla davam etdirildi.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının vasitəçiliyi ilə 2020-ci il oktyabr ayının 26-da səhər saat 08.00-dan etibarən cəbhə xəttində humanitar atəşkəs haqqında razılıq əldə edilmişdi. Lakin humanitar atəşkəs rejimi qüvvəyə

mindikdən bir neçə dəqiqə sonra Ermənistan ordusu Tərtər, Ağdam, Ağcabədi, Füzuli, Qubadlı və Laçın istiqamətlərində yerləşən mövqeləri və yaşayış məntəqələrini, Tovuz, Gədəbəy və Daşkəsən rayonlarını müxtəlif növ atıcı silahlar, minaatanlar və toplardan atəşə tutdu.

Oktyabrın 28-də Mandılı kəndi azad edildi. Noyabrın 7-də Yuxarı Veysəlli, Yuxarı Seyidəhmədli, Qorqan, Üçüncü Mahmudlu, Qacar və Divanalılar kəndləri, 9 noyabrda isə Qobu Dilağarda, Yal Pirəhmədli, Yağlıvənd, Dilağarda, Seyid Mahmudlu və Ələsgərli kəndləri Azərbaycan Silahlı qüvvələri tərəfindən Ermənistanın işğalından azad olundu.

Noyabr ayının 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev öz Twitter hesabından Azərbaycanın yeni yaşayış məntəqələrinin erməni işğalından azad edilməsi ilə bağlı növbəti paylaşımını etdi. Bu paylaşımında Zəngilan, Füzuli, Cəbrayıl, Xocalı, Qubadlı və Xocavənd rayonlarına aid olan daha 16 kənd erməni işğalçı qüvvələrindən təmizlənməsi müjdəsi verilmişdi.

Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş torpaqların azad edilməsi uğrunda Azərbaycan ordusunun 2020-ci il sentyabrın 27-dən etibarən keçirdiyi hərbi əməliyyatlar nəticəsində Füzuli şəhəri və rayonun işğal altında olan 53 kəndi işğaldan azad edilmişdir.

Noyabrın 8-i isə Azərbaycan tarixinə Şuşa şəhərinin erməni işğalından azad edilməsi günü kimi yazıldı. Bu şəhərin azad edilməsi Qarabağın dağlıq hissəsinin Ermənistanla əlaqələrinin tam məhdudlaşdırılması, hərbi-strateji baxımdan isə bölgənin tamamilən nəzarət altına alınması demək idi.

Bütünlükdə Vətən müharibəsinin davam etdiyi 44 gün ərzində döyüş meydanlarında əldə edilmiş uğurlar nəticəsində 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Cəbrayıl, Füzuli, Zəngilan, Şuşa, Qubadlı şəhərləri, Hadrud və Suqovuşan qəsəbələri, digər kənd və qəsəbələr işğaldan azad edildi.

İkinci Qarabağ müharibəsinin başa çatmasından bir həftə sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva dəfələrlə işğaldan azad edilmiş Füzuli rayonunda olmuşlar.

Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev Füzuli şəhərində şanlı Azərbaycan bayrağını qaldırdı. Dövlətimizin

başçısı dedi: "Füzuli şəhəri işğalçılardan azad edilib. Füzuli şəhərində Azərbaycan bayrağı qaldırılıb. Biz Füzuliyə qayıtmışıq. Ancaq indi yol boyunca dağıdılmış kəndləri və Füzuli şəhərini dağılmış vəziyyətdə görəndə adamın ürəyi ağrıyır. Vəhşilər bizim şəhərimizi nə günə salıblar?! Dağıdıblar, evləri dağıdıblar, bütün

infrastrukturu dağıdıblar, bir dənə də salamat bina yoxdur. Bütün dünya görməlidir erməni vəhşiliyi nə deməkdir və bütün dünyaya biz bunu göstərəcəyik. Təkcə Füzuli yox, Ağdam şəhəri nə gündədir, başqa şəhərlər. Sanki bu torpaqlardan bir vəhşi qəbilə keçib. Hər şeyi dağıdıb, talan edib, bizim mədəni, tarixi, dini irsimizi silmək istəyib, ancaq istədiyinə nail ola bilməyib. Çünki biz gəlməli idik, qayıtmalı idik. Gəlmişik və qayıtmışıq. Düşməni qovmuşuq torpaqlarımızdan, Azərbaycanın Dövlət Bayrağını ucaltmışıq. Bundan sonra bu torpaqda biz yaşayacağıq, necə ki, əsrlərboyu biz yaşamışıq, bizim xalqımız yaşayıb”.

Daha sonra Prezident İlham Əliyev Füzulidə bərpa-quruculuq işlərinə başlanılması haqqında göstəriş verdiyini söyləyərək dedi: “Füzulidə bir dənə də bina tapılmadı ki, orada Azərbaycan bayrağı ucaldılsın. Amma biz bərpa edəcəyik. İndi müvafiq göstərişlər verildi, planlı şəkildə bunu edəcəyik, beynəlxalq ekspertləri dəvət etmişik, onlar da gələcəklər. Bütün dəymiş ziyanı birlikdə hesablayacağıq. Ondan sonra şəhərsalma üzrə mütəxəssisləri - həm Azərbaycan mütəxəssislərini, həm xarici mütəxəssisləri dəvət edəcəyik. Onlar da gələcəklər, yeni bir şəhərsalma planı qurulacaqdır. Kəndlərin, şəhərlərin, infrastrukturun, ekologiyanın bərpası – bütün bu planlar var. Hamısını icra edəcəyik, İnşallah, hamısını!”

İşğaldan azad edildikdən sonra şəhərin yenidən qurulmasına başlanılmışdır. Yenidənqurma nəticəsində Füzuli şəhərinin inzibati ərazisinin 1.943 hektara, əhalisinin 50.000 nəfərə çatacağı nəzərdə tutulur. Şəhərin Baş Planında qeyd edilib ki, rahat və müasir həyat şəraitinin təmin edilməsi üçün orta və azmərtəbəli yaşayış binalarının, həyətəyanı torpaq sahələri olan fərdi yaşayış evlərinin layihələndirilməsi, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, istehsalat müəssisələri, rekreasiya və digər təyinatlı zonaların yaradılması təklif edilir.

Vətən müharibəsində əldə olunmuş tarixi qələbəni əbədləşdirmək və işğaldan azad edilmiş şəhərlərin günlərini təsis etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 31 iyul 2023-cü il tarixdə Sərəncam imzalayıb. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş əraziləri üzrə şəhər günlərinin təsis edilməsi haqqında” həmin Sərəncama əsasən hər il oktyabrın 17-si “Füzuli şəhəri günü” kimi təntənəli şəkildə qeyd olunması qərara alınıb.

Dövlətimizin başçısının gündəlik nəzarəti və qayğısı sayəsində tezlikdə Füzuli rayonunun da daxil olduğu Qarabağ gündən-günə cənnətə çevrilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Azərbaycan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü. Məlumat toplusu. Bakı, 2013.

Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. 9-cu cild, Bakı, 2014.

Vətən müharibəsi tarixi. Şəxsiyyət faktoru. Bakı, 2021.

Qarabağ həqiqətləri = Karabakh Realities = Истину Карабаха. Bakı, 2011.

Qasımlı, Musa. Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021). 2 cildə. II cild (2003-2021). Bakı, 2021.

Paşayeva Məhəbbət. Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun alban abidələri. Bakı, 2022.

Mehman Süleymanov. Münaqişənin həll edilməsi. preslib.az/projects/azdiplomacy/a2_4.pdf

<https://president.az>

<https://azertag.az/>

<https://files.preslib.az/projects/zefer/az/rayonlar.pdf>

https://armenianvandalism.preslib.az/az_fizuli.html

https://armenianvandalism.preslib.az/az_gallery.html

<http://www.fuzuli-ih.gov.az/az>